

BÀI 16

CỐ HƯƠNG

ĐỌC – HIỂU VĂN BẢN

I – MỤC TIÊU CẦN ĐẠT

Giúp HS :

- Thấy được tinh thần phê phán sâu sắc xã hội cũ và niềm tin trong sáng vào sự xuất hiện tất yếu của cuộc sống mới, xã hội mới.
- Thấy được màu sắc trữ tình đậm đà của tác phẩm *Cố hương*, việc sử dụng thành công các biện pháp nghệ thuật so sánh và đối chiếu, việc kết hợp nhuần nhuyễn nhiều phương thức biểu đạt trong tác phẩm.

II – NHỮNG ĐIỀU CẦN LUU Ý

1. Trước đây, lúc tìm hiểu truyện *Cố hương*, đã từng có xu hướng chỉ xoay vào phân tích hình tượng nhân vật Nhuận Thổ, không chú ý đúng mức vị trí của nhân vật "tôi". Điều đó khiến HS chẳng những không nhận thức được đầy đủ ý nghĩa sâu xa của tác phẩm mà cũng không cảm nhận được hết nhiều nét đặc sắc về giá trị nghệ thuật. Hướng dẫn tìm hiểu *Cố hương*, cần làm cho HS thấy rõ Nhuận Thổ chỉ là nhân vật chính còn "tôi" mới là nhân vật trung tâm.

2. Mặc dầu thím Hai Dương gọi "tôi" là "anh Tấn", mặc dầu không ít chi tiết trong tác phẩm là sự việc có thực trong cuộc đời Lô Tấn, vẫn không bao giờ nên đồng nhất nhân vật "tôi" với chính bản thân tác giả. Cần hướng dẫn HS đọc kĩ chú thích 1 và cho HS tự phân tích để thấy được ngay trong câu văn đầu tiên, đã có vai trò hư cấu trong sáng tạo nghệ thuật.

Nếu nói Lô Tấn trong hơn 20 năm có lần đã về quê và có thời gian làm việc ở gần quê thì làm sao có thể làm nổi bật được sự thay đổi ghê gớm của "cố hương" cũng như tình cảm của "tôi" đối với "cố hương"? Trong thực tế, người chỉ vẽ cho "tôi" bầy chim không phải là Nhuận Thổ mà là bố Nhuận Thổ. Song nếu viết y như thực thì làm sao có thể tôn vẻ đẹp bên ngoài và phẩm chất trí tuệ của em bé nông dân Nhuận Thổ được? Và như vậy thì cũng làm sao tố cáo mạnh mẽ tội ác của chế độ đắt cấp và lẽ giáo phong kiến đã huỷ hoại thể lực và tinh thần của Nhuận Thổ được?...

3. Qua *Cố hương*, dựa vào hướng dẫn của SGK, yêu cầu, gợi ý của SGV, GV có thể tạo ra rất nhiều tình huống tích hợp với hai phân môn Tập làm văn và Tiếng Việt.

Ở *Cố hương*, ta thấy có một sự kết hợp sinh động các phương thức biểu đạt *tự sự, miêu tả, biểu cảm, nghị luận*. Ở từng phương thức biểu đạt đều có thể chỉ ra những câu văn rất hay. GV có thể đặt những câu hỏi phụ cho HS chỉ ra và phân tích những câu đó, thậm chí những chữ, những chi tiết cụ thể. Ví dụ : ý nghĩa của tên gọi "Nhuận Thổ", của hình ảnh "máy còng tranh khô phơi phơi trước gió" "trên mái ngói", hình ảnh chiếc "vòng bạc" đeo trên cổ Nhuận Thổ, hình ảnh cái "lắc đầu", "nét mặt vừa hờ hờ vừa thê lương" của Nhuận Thổ khi gặp "tôi", vị trí của những nhân vật phụ song không thể thiếu như "mẹ tôi", "cháu Hoàng", "cháu Thuỷ Sinh"... Có thể vận dụng những kiến thức về "đối thoại, độc thoại và độc thoại nội tâm trong văn bản tự sự" của phần Tập làm văn đã học ở bài 13 để phân tích nhiều câu văn, đoạn văn rất hay trong tác phẩm.

Chỉ riêng cách dùng các dấu chấm câu trong *Cố hương* cũng đã có thể trở thành một bài luyện tập thú vị.

Dĩ nhiên, chỉ nên đặt ra những vấn đề đó khi có điều kiện, tốt nhất là lồng vào khi giải quyết những vấn đề cơ bản.

III – TIẾN TRÌNH TỔ CHỨC CÁC HOẠT ĐỘNG DẠY – HỌC

Hoạt động 1. Giới thiệu bài.

Hoạt động 2. Hướng dẫn đọc – hiểu văn bản.

1. Tìm và phân tích bố cục của truyện (câu 1 trong SGK).

Chỉ ra bố cục của *Cố hương* là việc tương đối đơn giản. *Cố hương* gồm ba phần lớn : "tôi" trên đường về quê ("Tôi không quản... đang làm ăn sinh sống") ; những ngày "tôi" ở quê ("Tinh mơ sáng hôm sau... sạch trơn như quét") ; "tôi" trên đường xa quê ("Thuyền chúng tôi thẳng tiến... thành đường thôi").

Tìm bố cục không phải là thủ tục chiếu lệ mà có ý nghĩa rất quan trọng trong việc đặt cơ sở lí giải mọi mặt của tác phẩm.

Muốn vậy, sau việc chỉ ra bố cục, cần phải phân tích bố cục để thuyết minh lí do tồn tại của nó. Nếu việc chỉ ra bố cục *Cố hương* là tương đối đơn giản thì phân tích nó lại không đơn giản, ít ra là đối với HS lớp 9. Ở đây, cần có sự khơi gợi của GV.

Có thể cho các em thấy đặc điểm "đầu cuối tương ứng" của bố cục *Cố hương*: Một con người đang suy tư trong một chiếc thuyền, dưới bầu trời u ám, về cố

hương và cũng con người ấy đang suy tư trong một chiếc thuyền rời cõi hương. Tất nhiên, tương ứng không phải là lặp lại đơn thuần : Trên đường rời quê, còn có mẹ "tôi" và Hoàng ; về quê, "tôi" hình dung, dự đoán thực trạng của cõi hương – rời quê, "tôi" ước mơ cõi hương đổi mới...

Với sự xuất hiện của "tôi" như một nhân vật chính, hơn thế, như một nhân vật trung tâm, với sự đan xen rất nhiều đoạn hồi ức, với nhiều đoạn có tính chất độc thoại nội tâm, với nhiều dòng miêu tả phong cảnh, *Cố hương* rất giàu màu sắc *trữ tình*. Tuy vậy, *cốt truyện vẫn rõ rệt, vẫn diễn ra theo trình tự thời gian*. Trong quá trình phân tích, đối với một số đối tượng HS khá, giỏi, có thể hướng dẫn cho các em tìm hiểu cách sử dụng không gian nghệ thuật và thời gian nghệ thuật trong tác phẩm. Không phải ngẫu nhiên Lỗ Tấn để "tôi" về quê trong đêm và rời quê lúc hoàng hôn. Cũng không phải ngẫu nhiên Lỗ Tấn để "tôi" suy tư về hiện tại, tương lai trong một chiếc thuyền. Trên "con đường" hiểu theo nghĩa đen mà "tôi" và cả gia đình đang đi, luận bàn, suy tư về "con đường" theo nghĩa bóng cho cả dân tộc, cho tương lai con cháu chả phải là tự nhiên, hợp lôgic sao ?

Ở phần giữa, có thể hướng dẫn cho HS chia tiếp thành một số đoạn nhỏ. Chia thành mấy đoạn chưa quan trọng bằng việc giải thích bối cục.

Ví dụ, giải thích vì sao đoạn hồi ức về quá khứ lại xuất hiện ở chỗ đó (khi mẹ *vừa nhắc* đến Nhuận Thổ, thái độ của "tôi" hoàn toàn khác khi mẹ *nhắc mãi* về Hai Dương) và lại kéo dài đến nhường ấy. Tiếp đó, lại cần giải thích vì sao sau đoạn hồi ức về Nhuận Thổ, nhất là sau khi mẹ "tôi" nói tình cảnh Nhuận Thổ *chẳng ra gì*, tác giả chưa cho Nhuận Thổ xuất hiện ngay mà còn bố trí thêm hai đoạn đối thoại nữa (đối thoại giữa "tôi" và Hoàng, giữa "tôi" và Hai Dương)... và ba bốn ngày sau nữa, Nhuận Thổ mới đến... Càng hâm, khát khao gặp bạn cũ càng mãnh liệt ; khát khao càng mãnh liệt nhưng không được bộc lộ, lại càng chua xót !

2. Tìm phương thức biểu đạt chủ yếu của truyện.

– Qua phân tích bối cục, HS đã thấy phương thức biểu đạt chủ yếu là *tự sự*, chỉ có điều mạch tường thuật sự việc luôn bị gián cách bởi những đoạn hồi ức xen kẽ.

– Chính vì vậy, chỉ có thể xem *Cố hương* là một truyện ngắn có yếu tố hồi kí chứ không phải là hồi kí.

– Dẫu vậy, vẫn cần biểu dương những HS nêu thêm được ý kiến bổ sung sau đây : Tuy phương thức biểu đạt chủ yếu là tự sự song *biểu cảm* là phương

thức biểu đạt có vai trò rất quan trọng trong *Cố hương*. Thứ nhất, như đã nói, vì truyện có nhiều yếu tố hồi kí. Thứ hai, vì ở *Cố hương*, cũng như ở nhiều truyện ngắn khác của Lỗ Tấn, tác giả đã dùng *ngôi thứ nhất* để không chỉ dẫn dắt câu chuyện mà còn để biểu hiện tình cảm, quan điểm, nguyện vọng. Thứ ba, ngay cả khi dùng các phương thức biểu đạt khác, kể cả *miêu tả* và *Lập luận*, tình cảm sâu kín của tác giả vẫn thấm đẫm trong mỗi dòng, mỗi chữ, mỗi hình ảnh, mỗi chi tiết.

3. Phân tích nhân vật chính và nhân vật trung tâm trong tác phẩm (câu 2 trong SGK).

– HS có thể chỉ ra hai nhân vật chính là Nhuận Thổ và "tôi".

Hình tượng nhân vật Nhuận Thổ quả thật có vị trí rất quan trọng. Gần như mọi sự thay đổi của làng quê đều tập trung ở nhân vật này. Do quan hệ đặc biệt trong quá khứ giữa Nhuận Thổ và "tôi", chính sự thay đổi ấy là nhân tố tác động mạnh nhất đến tư tưởng, tình cảm của "tôi".

– Tuy nhiên, Nhuận Thổ không thể là nhân vật trung tâm vì Nhuận Thổ không phải là đầu mối của toàn bộ câu chuyện, có quan hệ với toàn bộ hệ thống nhân vật, từ đó, không thể toát lên tư tưởng chủ đạo của tác phẩm. Truyện gồm ba phần thì trong phần đầu Nhuận Thổ chưa xuất hiện, trong phần cuối Nhuận Thổ chỉ xuất hiện trong suy tư, cảm nghĩ của "tôi", thậm chí có thể nói, trong phần cuối, sự xuất hiện của hình ảnh Thuỷ Sinh và cháu Hoàng (một trực tiếp, một gián tiếp) còn có ý nghĩa quan trọng hơn trong việc gợi cho "tôi" nghĩ về đặc điểm của xã hội tương lai.

Phân tích *Cố hương* mà không phân tích ý nghĩa của hình ảnh *con đường* cuối tác phẩm thì coi như chưa phân tích *Cố hương*.

4. Phân tích những biện pháp nghệ thuật được dùng để làm nổi bật sự thay đổi ở nhân vật Nhuận Thổ, ở những nhân vật khác cũng như cảnh vật ở làng quê (câu 3 trong SGK).

– Hai biện pháp nghệ thuật chính được sử dụng là *hồi ức* và *đổi chiều*, nói một cách đầy đủ hơn là hai biện pháp đó đã được kết hợp một cách nhuần nhuyễn để làm nổi bật sự thay đổi của con người và cảnh vật.

Có thể dùng bảng để làm rõ sự thay đổi ấy theo mẫu ở bài luyện tập 2, ví dụ :

Cảnh vật ở làng quê	
Cảnh vật trước mắt	Cảnh vật trong hồi ức
.....	.....

– Trong việc chỉ rõ sự thay đổi của con người và cảnh vật của làng quê, tác giả có nói đến sự sa sút về kinh tế, tình cảnh đói nghèo của nông dân do nạn áp bức, tham nhũng nặng nề, song trọng điểm vẫn là làm nổi bật sự thay đổi về diện mạo tinh thần (thể hiện qua tính cách của thím Hai Dương, tính cách của những người khách mượn cớ "mua đồ gỗ", mượn cớ đưa tiền mẹ con "tôi" để "lấy đồ đặc", đặc biệt là qua tính cách của Nhuận Thổ). Chính vì vậy, trong mọi thay đổi, điều làm Lỗ Tấn đau xót nhất, đau xót đến "điếc người đi" là mối quan hệ giữa Nhuận Thổ và "tôi".

– Cân biểu dương HS phát hiện được điều này : Để làm nổi bật sự thay đổi của làng quê, tác giả không chỉ đổi chiếu từng nhân vật trong quá khứ với hiện tại mà còn đổi chiếu nhân vật này trong hiện tại với nhân vật kia trong quá khứ, đặc biệt là đổi chiếu Nhuận Thổ trong quá khứ với Thuỷ Sinh trong hiện tại (Nhuận Thổ trong quá khứ : "cổ đeo vòng bạc", Thuỷ Sinh trong hiện tại : "cổ không đeo vòng bạc" ; Nhuận Thổ trong quá khứ : "khuôn mặt tròn trĩnh", Thuỷ Sinh trong hiện tại : "vàng vọt, gầy còm"...).

- Qua hàng loạt sự đổi chiếu ấy, tác giả đã :
  - + Phản ánh tình cảnh sa sút về mọi mặt của xã hội Trung Quốc đầu thế kỷ XX.
  - + Phân tích nguyên nhân và lên án các thế lực đã tạo nên thực trạng đáng buồn ấy.
  - + Chỉ ra những mặt tiêu cực nằm ngay trong tâm hồn, tính cách của bản thân người lao động.

Trong bài tạp văn *Vì sao tôi viết tiểu thuyết*, Lỗ Tấn nói rõ ông hay chọn những người bất hạnh làm đề tài ; chọn như vậy, trong điều kiện lịch sử đương thời, có thể làm một công đôi việc : vừa có điều kiện vạch trần ung nhọt của xã hội bệnh tật, vừa có điều kiện lôi hết bệnh tật của chính những người lao động ra làm cho mọi người chú ý tìm cách chạy chữa.

Nhuận Thổ khổ vì *con đông, mùa mất, thuế nặng, lính tráng, trộm cướp, quan lại, thân hào* đã dành, song Nhuận Thổ còn đau đớn hơn vì gánh nặng tinh thần, vì mê tín, vì quan niệm cũ kĩ về đẳng cấp.

– Hình ảnh "cố hương" trong nhiều tác phẩm văn học không nên chỉ được quan niệm là nơi chôn nhau cắt rốn. "Cố hương" thường còn là bức ảnh thu nhỏ của xã hội, của đất nước. Những thay đổi mà Lỗ Tấn đã miêu tả trong *Cố hương* là những thay đổi có tính *diễn hình* của xã hội Trung Quốc cận đại. Bởi vậy, qua việc miêu tả sự thay đổi của làng quê, Lỗ Tấn mặc dầu vẫn với một phong cách sâu sắc và trầm tĩnh, đã đặt ra một vấn đề vô cùng bức thiết : phải xây dựng "một cuộc đời mới, một cuộc đời mà chúng tôi chưa từng được sống".

Nếu không có việc miêu tả quá trình sa sút nghiêm trọng của xã hội Trung Quốc ở những phần trên thì việc thổi bộ ước mơ cuối tác phẩm của "tôi" chẳng những không tự nhiên mà cũng không có cơ sở.

5. Tìm hiểu các phương thức biểu đạt ở từng đoạn (câu 4 trong SGK).

– Đoạn (a) chủ yếu dùng phương thức tự sự (có kết hợp biểu cảm), làm nổi bật quan hệ gắn bó giữa hai người bạn thời thơ ấu (cũng có nghĩa là để làm nổi bật sự thay đổi trong thái độ của Nhuận Thổ đối với "tôi" hiện nay).

– Đoạn (b) chủ yếu dùng phương thức miêu tả, kết hợp với biện pháp hồi ức và đối chiếu, làm nổi bật sự thay đổi về mặt ngoại hình của Nhuận Thổ, qua đó có thể thấy tình cảnh sống điêu đứng của Nhuận Thổ và nông dân miền biển nói chung.

– Đoạn (c) chủ yếu dùng phương thức lập luận. Về ý nghĩa, các phần trên đã đề cập.

Hoạt động 3. Hướng dẫn luyện tập.

Bài tập 2 đa số HS đều có thể tự làm. Cần lưu ý, không phải mọi mặt trong tính cách và thái độ đối với "tôi" của Nhuận Thổ đều thay đổi. Tận đáy lòng, Nhuận Thổ vẫn giữ tình bạn sâu nặng với "tôi". Nghe "tôi" về, Nhuận Thổ đến ngay và dù rất nghèo cũng không quên mang gói quà "đậu xanh của nhà" đến tặng bạn. Chính yếu tố không đổi ấy lại càng làm cho những điều thay đổi trong quan hệ giữa hai người càng thêm bi đát và phi lí.

IV – TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. "Đọc truyện ngắn Lỗ Tấn, tôi nhận thấy chẳng có tình tiết, chi tiết nào gợi là nhỏ mà không lớn lên được, gọi là khu biệt mà không phổ quát được. Tất cả những gì ngỡ là nhỏ, là lẻ tẻ ấy đều được diễn hình hoá cẩn thận, đều được nhắm tới cái đồng đảo, cái toàn cục mang tính khái quát xã hội..."

Hãy giờ truyện *Cố hương*, xem đoạn ông đã gặp Nhuận Thổ, người bạn cũ thời thơ ấu sau hai mươi năm cách biệt. Ông gây đau đớn cho ta biết bao, khi ông tĩnh tuồng nói về sự cách bức địa vị giữa ông và Nhuận Thổ bằng cái động tác Nhuận Thổ đứng cõm róm trước Lỗ Tấn chắp tay như xá :

– Bẩm thưa ông...

Rồi sau đó, rón rén đưa ra một gói giấy ấp úng :

– Ngày đông tháng giá chẳng có gì, chỉ có ít đậu xanh của nhà phơi khô, xin ông...

Người bạn chốn cổ hương ấy giờ đây là một cổ nông xơ xác, da mặt vàng sạm vì nghèo đói chứ ngày xưa đó là một cậu bé thông minh có khuôn mặt tròn trĩnh, nước da bánh mật, đầu đội mũ lông chiên, cổ đeo vòng bạc sáng loáng, bởi ngày xưa nó cũng là một đứa trẻ được bố cưng chiều, là một vị tiểu anh hùng trong kí ức Lỗ Tấn..."

(Anh Đức, *Lỗ Tấn, bậc thầy truyện ngắn*,
Tạp chí *Kiến thức ngày nay*, tháng 9 năm 1991)

2. "Thời đại người Trung Quốc làm nô lệ hoặc muốn làm nô lệ mà không được mà Lỗ Tấn từng nguyên rúa đã qua lâu rồi, con cháu của Nhuận Thổ, Tường Lâm⁽¹⁾ đã trở thành người chủ quốc gia, người xây dựng cuộc sống mới..."

... Lỗ Tấn từng nói : trên mặt đất vốn không có đường, đường là do con người giẫm nát chõ không có đường mà tạo ra, là khai phá chõ gai góc mà có... Bất kể gặp bao nhiêu gian nan trắc trở, chúng ta cần bước tiếp, kiên định không nao núng. Trong sự nghiệp vĩ đại xây dựng chủ nghĩa xã hội mang màu sắc Trung Quốc, hãy đứng vững trên đất, gạt bỏ hết chông gai, tinh thần phấn chấn, đoàn kết phấn đấu, không ngừng tìm tòi và sáng tạo. Đó chính là cách kỉ niệm Lỗ Tấn hay nhất."

(Giang Trạch Dân, *Tiến thêm một bước học tập và phát huy tinh thần Lỗ Tấn*, Bài nói chuyện trong lễ kỉ niệm 110 năm ngày sinh Lỗ Tấn, Lương Duy Thứ dịch)

3. "Nguyên mẫu của hình tượng nhân vật Nhuận Thổ là Chương Nhuận Thuỷ, một con người có thực.

Chương Nhuận Thuỷ là một nông dân cùng khổ, nhà ở làng Đô Phố cách thị trấn Thiệu Hưng 60 dặm bên bờ sông Tào Nga. Chương Phúc Khánh, bố Nhuận Thuỷ, cày thuê nộp tô cho địa chủ, là một người thợ đan lát rất khéo tay. Lúc rỗi việc đồng áng thì ông lên phố kiếm việc mây tre, cũng có lúc đến làm công cho gia đình Lỗ Tấn. Lỗ Tấn thường gọi ông một cách thân mật là "chú Khánh". Mùa xuân năm 1893, Nhuận Thuỷ theo bố đến nhà Lỗ Tấn. Lỗ Tấn và Nhuận Thuỷ gọi nhau bằng anh em. Trong dịp nghỉ đông năm 1900, Lỗ Tấn, bấy giờ đang theo học ở Nam Kinh, về quê đưa Nhuận Thuỷ lên thành phố chơi và du ngoạn phong cảnh. Thường xuyên sống trong cảnh túng bẩn, Nhuận Thuỷ đã qua đời vì đau buồn và đói khát trong vụ hạn lớn năm 1934.

---

(1) *Tường Lâm* : tên một nhân vật phụ nữ bất hạnh trong tác phẩm *Cầu phúc* của Lỗ Tấn.

Sau giải phóng, cháu trai của Nhuận Thuỷ là Chương Quý được bổ trí công tác tại Nhà kỉ niệm Lô Tấn."

(Hoàng Trung Hải – Trương Năng Cảnh, *Ngữ văn*,
Quyển 4, NXB Giáo dục, Bắc Kinh, 1997, tr. 22,
Nguyễn Khắc Phi dịch)

4. "Để làm rõ chất trữ tình đậm đà của tác phẩm cần phân tích diễn biến cảm xúc của nhân vật "tôi", từ chỗ phảng phát buồn (trên đường về quê) đến chỗ đau xót, đau xót đến "bi đát" (những ngày ở quê), song cuối cùng, kết thúc không phải là tuyệt vọng mà là "hi vọng" (trên đường xa quê). Buồn bã, đau xót, hi vọng đều chỉ là những biểu hiện khác nhau của tình cảm yêu mến quê hương của nhân vật "tôi". Cái hay của tác phẩm là thể hiện sự diễn biến ấy một cách sinh động, chân thật, hợp lí."

(Nguyễn Khắc Phi, *Các tác phẩm văn chương cổ và văn chương nước ngoài*,
Vụ Đào tạo bồi dưỡng – Bộ Giáo dục, 1989)